

PROGRAMTERVEZETEK

PROGRAMTERVEZETEK

Melléklet a „Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások,
intézményi együttműködések lehetősége
(Új közelítés az MTA Magyar Tudományosság Külföldön
Elnöki Bizottság Kárpát-medencei stratégiájában)” c. kiadványhoz

Magyar Tudományos Akadémia
Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága
Budapest – 2010

TARTALOM

Bevezető	7
Agrárinnováció – vidékfejlesztés – versenyképesség	15
<i>Kárpát-medencei interdiszciplináris kutatási program az integrált vidékfejlesztésért</i>	
A Kárpát-medence környezetvédelme.....	19
<i>Közös cselekvés a környezeti fenntarthatóság érdekében</i>	
A határok összetartó ereje.....	22
<i>Interdiszciplináris kutatás a határ menti régiók integrációjáról a Kárpát-medencében</i>	
Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség.....	24
<i>A lokális identitás alakulása a Kárpát-medencében: helyzetkép és fejlesztési lehetőségek</i>	
Interdiszciplináris változásvizsgálatok	28
<i>A kulturális sokszínűség a határon túli magyar régiókban: közös jegyek és különbségek</i>	
A Kárpát-medence magyar levéltári, kézirat- és könyv- gyűjteményeinek kutatása	31
<i>Virtuális állományegyesítés – a magyarországi szellemi alkotások egykori erőterének bemutatása</i>	
A magyar nyelvre irányuló kutatási programok a Termini Kutatóhálózatban	36
<i>A külső régiók nyelvi helyzete, kétnyelvűség, nyelvmegtartás, oktatás</i>	

Bevezető

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAR TUDOMÁNYOS VILÁG AKADÉMIAI MEGKÖZELÍTÉSBN*

*Helyzetértékelés, interdiszciplináris
és intézményi együttműködések*

A magyar nemzetpolitika keretében szükség van a Kárpát-medencei magyar tudományosság ügyének külön szakpolitikaként való megjelenítésére

Az elmúlt közel két évtized alatt az Magyar Tudományos Akadémia következetes kultúrnemzeti szerepvállalása és támogatáspolitikája eredményeképpen számos magyar–magyar együttműködés indult el, illetve erősödött meg az akadémiai kutatóintézetek, egyetemek munkatársai és a környező országokban magukat magyarnak is valló kutatók, oktatók között. Az MTA illetékes testületei és szervezetei birtokában jelentős tudás halmozódott föl a határon túli magyar tudományosság szereplőiről, szervezeteiről és azok működéséről, egy lehetséges nemzeti tudománypolitika szükségességéről, annak tartalmáról és módozatairól. Minden elért eredmény az eddigi építkezésnek köszönhető, amelynek elindítója az MTA volt. Így a határon túli magyar tudományosságra vonatkozó szakpolitikának elsődleges képviselője az MTA lehet. Ezzel egyetértenek a határon túli régiók meghatározó magyar tudományos intézményei is.

A magyar kormány immár második ciklusban, újabb három évre hirdette meg a környező országokban működő ún. nemzeti jelentőségű intézmények normatív támogatását. Ezek között számos tudományos

---

* Jelen összefoglaló az MTA határon túli programja részeként csak a Kárpát-medencei terveket mutatja be. Ugyanakkor itt jelezzük, hogy a tengeren túli és az európai magyar diaszpóra vonatkozásában, társintézményekkel közösen, az ún. hagyatékművelő program (Rodostó-program) kidolgozásán, indításán fáradozunk.

kutatással foglalkozó szervezet is van. Ez örvendetes, hiszen a kiszámíthatóság és a hosszú távú gondolkodás a tudományos kutatás feltétele.

A határon túli magyar tudományosságnak intézményi és szakmai szempontból azonban jelenleg nincs „igazi gazdája”, mivel ez a terület nem jelenik meg a kormányzati szakpolitikák között. Tekintettel az MTA által e téren eddig kifejtett hatékony és eredményes tevékenységre, a leg-hivatottabb e feladatra épp az MTA lehetne.

Új közelítés az akadémiai magyar kisebbségi tudománypolitikában – a hálózati alapon működő Kárpát-medencei közös programok indokolttsága

Az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága és a Határon Túli Magyarok Titkársága 2008 januárjától több szakértői egyeztetést, megbeszélést kezdeményezett és bonyolított le annak érdekében, hogy a meglévő gyakorlatot, az elmúlt 20 évben kialakult támogatáspolitikát – elismerve annak hasznosságát, de hangsúlyozva megváltoztatásának szükségességét – korszerűsítse, hatékonyabbá tegye. E beszélgetések során értékeltük az eddig vezető utat, kísérletet tettünk egy hatékonyabb kutatási mód felvázolására. A környező országokbeli és magyarországi szakértő kollégák segítségével Kárpát-medencei léptékű, hálózati alapon szerveződő programjavaslatokat is megfogalmaztunk.

Az elmúlt több mint két évtized alatt – részben a külső köztestület létrehozásával és bővülésével, részben a kinti tudományos civil és állami intézményrendszer fejlődésével, bekapcsolódásával a magyar és a nemzetközi tudományos életbe – jelentős magyar kutatói szakértelem halmozódott fel a környező országokban. A határon túli magyar tudományos intézmények, szervezetek egy jelentős csoportja a magyar tudományosság integráns részévé vált. Így bizonyos területeken – a tudományos kutatás bizonyos részeiben, elsősorban nemzetpolitikai jelentőségű kérdésekben – létrejöttek a feltételek az eddigi, jobbára egyoldalú centrum–periféria modell meghaladására, a többközpontúság és hálózatoság irányába történő elmozdulásra. Ahol tehát adottak a partnerszintű közös kutatások feltételei, a támogatások helyébe a közös nemzeti érdeket hangsúlyozó együttműködéseknek kell lépniük. Ezek fő célja a kor-

szerű nemzeti közösségi tudat formálása, a közös kulturális értékek új életre keltése, a térségi szemlélet erősítése és a versenyképesség fokozása – lehetőség szerint együttműködve a többségi nemzet tudományosságával. Az így létrejövő többközpontú magyar tudományos szerveződés a szétfejlődés bemutatásával, elismerésével az olyannyira hiányzó és szükséges integráció kerete, sőt markáns segítője lehet.

Az új típusú, hálózati alapú együttműködéseknek az akadémiai határon túli szakpolitika prioritásává kell előlépniük – megőrizve és továbbfejlesztve az eddigi programok eredményeit.

Az eddigi finanszírozási politika nélkülözötte a következetes tematizációt, annak indokoltágát alapvetően a közreműködők teljesítménye biztosította. A változtatással – amely gyakorlatilag a közös kutatások kiemelt támogatását jelenti – ennek megteremtése is célunk. A javasolt/tervezett együttműködések kutatásszervezési küldetése az egyenrangú kapcsolatrendszer, a szimmetrikus viszony kialakítása a hazai és a környező országokbeli partnerek, a határon túli tudományos szervezetek és a magyarországi akadémiai kutatóintézetek érintett képviselői között, ahogy jeleztük, egyelőre a tudományos diszciplínának csak bizonyos nemzetpolitikai vonatkozású részeiben, a magyar tárgyú és nyelvű kutatásokban. Ez utóbbi az MTA törvényben rögzített közfeladati kötelezettsége is.

Olyan működési modellek, hálózatok létrehozása tehát a cél, amelyek a Kárpát-medencében előttünk álló nemzeti tudományos feladatok hatékony végrehajtását a legjobban képesek segíteni – szakmai, adminisztratív és finanszírozási területen egyaránt. Koncentrálunk kell tartós intézményközi együttműködésekre, nem felülírva, de kiegészítve az eddigi jobbara személyi megalapozottságú, törekenyebb viszonyrendszereket. Projektalapú és intézmények közötti együttműködések kidolgozása és megvalósítása, elindítása vált időszerűvé mára. Ez egy prioritásokat felvállalni képes és hajlandó, sokkal bátrabb, határozottabb és koncentráltabb (akadémiai) szakpolitikát igényel.

A több országba szakadt magyar kutatóközösség regionális feladatokra vállalhat fel, ezzel a közép-európai régió közös ügyeit is szolgálhatja.

Mindennek megvalósításához akadémiaán kívüli források elérhetővé tétele szükséges. Célul kell kitűzni a kormányzati szintű határon túli tudományos szakpolitika intézményesítésének elérését. Célul kell kitűzni uniós források megszerzését bizonyos erre alkalmas programokhoz,

még hozzá esetenként környező országbeli magyar tudományos szervezet irányításával. Az egyenrangúságot ez segítheti jól. A 'projektgazda' szerepet komoly feltételekhez kell kötni. Az MTA szerepe és felelőssége ebben megkerülhetetlen. Ehhez szükség van az illetékes akadémiai szakadminisztráció fokozottabb bevonására is. E folyamat legitimációs funkcióját nem lehet túlhangsúlyozni, óriási szerepe lehet a környező országokbeli magyar kutatók, intézmények egyenrangú félként való elfogadásában/elfogadtatásában, a számos esetben alaptalan és kártékony patriarchális viszony fokozatos felszámolásában, a szakmai teljesítmények kizárólagos hangsúlyozásában az akadémiai döntéshozataloknál. A kiegyensúlyozott viszonyrendszer kedvező befolyással lehet a határon túl működő tudományos intézményi munka minőségére, az érintett magyar tudományos szervezetek szakmai versenyképességére.

Itt kell megemlíteni a hasznosulás kérdését is: mit sem ér a tanulmány, a tudományos eredmény, ha ez a tudás nem kerül nyilvánosságra, nem jut el sem a szűken vett érintettekhez, sem pedig a nemzetközi tudományos közösséghez. Itt természetesen nem arra gondolunk, hogy bizonyos kutatási területek (munkaerő-piaci elemzések, regionális gazdaságpolitikai kutatások, környezeti kutatások) 'hasznosak' lehetnek, mások, a humán tudományokhoz tartozó zenetudományi, néprajzi, irodalomtudományi munkálatok pedig 'haszontalanok', hanem a kutatások révén előállt új ismeretek, új tudás megmutatására, a kisebbségi magyar közösségek és a nemzetközi tudományosság számára történő elérhetővé tételére. A tanulmányok, kutatási eredmények hozzáférhetővé tételének egyik kulcskérdése a nyelv: milyen nyelven érhetők el ezek a dolgozatok? Adunk-e hírt a kisebbségi magyar tudományos világról a többségi nemzetek és a nemzetközi tudományosság számára?

A *Magyar–magyar interdiszciplináris kutatások, intézményi együttműködések lehetősége (Új közelítés az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság Kárpát-medencei stratégiájában)* című kötetben összefoglalt munkaanyag bemutatja az egyes régiók, a környező országok magyar tudományosságát, a dilemmáktól a modellszerű, több országra és diszciplínára kiterjedő kutatási programokig, 'jó gyakorlat'-okig. Nem teljes a kép, hiszen Románia, Szlovákia, Szerbia és Ukrajna hangsúlyosabb a kötetben, mint a burgenlandi, muravidéki, drávaszögi munkálatok – noha ezen régiók magyar kutatóival is kap-

csolatban állunk. A kiemelésekre törekedtünk inkább, mintsem a teljességre. Diszciplinárisan sem fedtük le az összes olyan területet, amelyről tudásunk van. Ezúttal főként a csomópontokra és a továbblépés modelljére kívántuk a hangsúlyt helyezni. Természetesen szándékunk a Kárpát-medence összes érintett régiója kutatói közös munkálkodásának elősegítése.

Nagy különbségek vannak a környező országok magyar közösségei, magyar tudományossága között: nem a fontosság, de a léptékek, az intézményesültség foka, ennek megfelelően a szükséges és lehetséges együttműködések típusai, kutatási prioritások stb. szerint. Mást tesz lehetővé, sőt követel a romániai, erdélyi világ – s mást Burgenland magyarsága. Más van napirenden a többé-kevésbé önálló magyar felsőoktatási intézménnyel rendelkező területeken, mint a hungarológiai katedrákkal bíró régiókban. Van, ahol az MTA szerepe emelkedhet ki, és magyarországi érdek a tudományos kooperáció. Van, ahol az oktatási-kulturális kormányzat szerepe lehet fontos, nem nélkülözhetően persze az akadémiai vagy akár az egyházi szerepvállalást sem.

Kötetünk anyagai kísérletet tettek az eddig bejárt út eredményeinek értelmezésére, vitáinak összegzésére. Az eddigi folyamat állomásai vezettek el bennünket a fentiekben vázolt változtatás szükségességének felismeréséhez. Javaslatot teszünk több évre szóló, Kárpát-medencei léptékű konkrét programokra. Kizárólag interdiszciplináris, több helyszínt, szervezetet és országot hálózatszerűen összekapcsoló (érintő), a magyar közösségek szempontjából fontos, a nemzetközi tudományos világban is életképes programokat kívánunk bemutatni, részben akár vitát generáló céllal, de mindenképp további együttműködő, hasonlóan gondolkodó partnerek elérésének szándékával is, további közös kezdeményezések előmozdítása céljával.

A jelen füzetbe bekerült programjavaslatok két típusba sorolhatók. Egyrészt olyanok, amelyekhez a jövőben hozzá kell rendelni a különböző régiók intézményeinek és kutatóinak adott szakterületen való hálózatos együttműködését. Itt részben már elindult közös kutatások szervezetesebb továbbvitelét, részben pedig új kutatási programok indítását javasoljuk. Másrészt bemutatjuk az MTA ma egyetlen létező Kárpát-medencei (nyelvész) kutatóhálózata, a Termini Kutatóhálózat által kidolgozott programcsomag sűrített változatát.

Az első típusba tartozó projektjavaslatok összeállításában és véleményezésében segítségünkre voltak: *Biró A. Zoltán (KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem), Csatári Bálint (MTA Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézete, Kecskeméti Osztály), Fodor István (MTA Regionális Kutatások Központja, Pécsi Területi Bizottság), Gecsényi Lajos (MTA Történettudományi Intézete), Liszka József (Fórum Kisebbségkutató Intézet – Etnológiai Központ, Selye János Egyetem), Monok István (Eszterházy Károly Főiskola, Szegedi Tudományegyetem), Tóth Károly (Fórum Kisebbségkutató Intézet).*

A Termini Kutatóhálózat összesített programjának kidolgozásában részt vett *Péntek János, Benő Attila (Szabó T. Attila Nyelvi Intézet), Lansztyák István, Szabó Mihály Gizella, Pintér Tibor (Gamma Nyelvi Iroda), Csernicskó István, Márku Anita (Hodinka Antal Intézet), Szoták Szilvia (Imre Samu Nyelvi Intézet), Nádor Orsolya (Károli Gáspár Református Egyetem, Balassi Intézet).*

Az itt javasolt kutatási programok eredményes véghezviteléhez, valamint későbbi tematikai bővítéséhez az MTA saját, e célra jelenleg rendelkezésre álló keretei nem elegendők. Ahhoz, hogy a Kárpát-medencei nagyrégió szintjén, nemzetközi együttműködésben megvalósuló komoly tudományos kutatások realizálhatók legyenek, további, részben kormányzati, részben pedig nemzetközi háttérű források bevonása látszik szükségesnek. Ezért dolgozunk. Célunk kettős: szolgálni a magyar közösségek megmaradását, fejlődését, valamint gyarapítani az egyetemes tudományosságot. Bízunk abban, hogy munkánk elősegítheti egy egymásról többet és mélyebben tudó közép-európai világ régóta kívánatos létrejöttét is.

Budapest, 2010. március 17.

TARNÓCZY MARIANN,
az MTA Határon Túli Magyarok
Titkárságának osztályvezetője

PROGRAM-
TERVEZETEK

AGRÁRINNOVÁCIÓ – VIDÉKFEJLESZTÉS – VERSENYKÉPESSÉG

*Kárpát-medencei interdiszciplináris kutatási program
az integrált vidékfejlesztésért*

A kutatás célja

A program célja olyan tényfeltáró és cselekvési modellalkotó munka megszervezése és lebonyolítása, amelynek keretében sor kerülhet:

- a helyi agrárkapacitások minél teljesebb körének feltárására,
- az agráradottságokkal összekapcsolható más lokális ún. endogén kapacitások számba vételére,
- olyan modelljellegű fejlesztési megoldások keresésére, amelyek a különböző agrárinnovációs kezdeményezéseket összekapcsolják a települések fennmaradását célzó minden más helyi kezdeményezéssel,
- végül a lokális gazdasági potenciálokat a középpontba helyező, a fejlesztések szinergiáját megteremtő modellek kidolgozására, szakmai vitájára és széles körű alkalmazására.

A javasolt kutatás-fejlesztési program a mai hátrányos helyzetű vidékies települések, kistérségek esetében lehetőséget kínál részben az agrárpotenciál szakmai újraértékelésére, valamint az innovációs lehetőségek szinergikus összekapcsolására, a különböző vidéki fejlesztési–felzárkóztatási alternatívák kimunkálására.

A kutatás jellege, indoklása

A Kárpát-medencében számos olyan vidéki térség és település van, amelyek esetében a mezőgazdaság szinte az egyetlen megélhetési erőforrás, ugyanakkor – több tényező miatt – a modern farmgazdálkodás keretei nem igazán alakíthatók ki.

A gyakran kilátástalannak tűnő helyzetet az is erősíti – egyéb objektív okok mellett –, hogy nem történik kísérlet a különböző agrárjellegű és más vidéki ipari vagy szolgáltató tevékenységek olyan

komplex, lokális léptékű újragondolására, amely minden tényező „egymásra vetítésére”, a különböző fejlesztési tényezők közötti szinergiák megteremtésére összpontosítana. Ennek eredményeként beszélhetnénk integrált vidékfejlesztésről.

Eddig a Kárpát-medencében nem került sor olyan sajátos vidékfejlesztési modellek kidolgozására, amelyek a periferikus helyzetű települések esetében a lokális gazdasági, illetve az agrárgazdasági aspektusok hangsúlyos szakmai újragondolása révén támogatni tudnák a vidéki kis közösségek fennmaradását, a fejlődési folyamatokba való valamilyen szintű bekapcsolódását.

A jelenlegi megközelítések általában csak egy-egy komponenst emelnek ki, ezért az agrárinnovációs kísérletek többnyire sikertelenek vagy elszigeteltek maradnak.

A kutatás szervezeti kerete

A program keretében egyidőben több helyszínen alakulhatnának interdiszciplináris szemlélettel dolgozó kutatócsoportok, képviselve az agrárszektor és a vidéktudományok minden fontos területét. Az egyes munkacsoportok kistáji léptékben dolgoznának, a közösen kialakított szemléleti keretek között és egységes módszertan alapján. Ez egyrészt lehetővé teszi az összehasonlítást, másrészt esélyt adhatna többféle fejlesztési javaslatcsomag, modell kidolgozására. Szakmai főkoordinátor lehet határon túli intézmény vagy csoport is, résztvevő országoként legalább egy koordinátor szakmai szereplőre szükség van. Az interdiszciplináris munkacsoportok számát a program szervezeti-anyagi kerete, valamint a közösen kialakítandó módszertan határozza meg.

A kutatás időtartama: 3 év

Megvalósítás, kutatási módszerek

A program első éve egyfelől a periférikus térségek és települések agrár- és vidékfejlődésével kapcsolatos szakmai eredmények áttekintésére, a sikeres megoldások összegyűjtésére és feldolgozására összpontosítana, másfelől pedig a kutatási csomópontokra alapozott hálózati szakmai munka szemléleti és módszertani jellemzőinek kialakítását foglalná magában, a konkrét kutatási lépések kidolgozásával együtt.

A második kutatási év az egyes interdiszciplináris csoportok munkájának az időszaka: tényleges helyi terepmunka, adatelemzések (pl. talaj, víz, környezet, élővilág, gazdálkodási kultúra és tényleges gyakorlat, technológiai és eszközzintű feltételek stb.). Ugyanezen fázisban kerülne sorra az agrárinnovációhoz kapcsolódó egyéb lokális, térségi adottságok számbavételére (mentalitás, helyi gazdasági viszonyok, értékesítési lehetőségek és korlátok, szinergiák turizmus-sal, tájlesztés stb.). Kiemelt fontosságú ebben a fázisban az interdiszciplináris részvételen alapuló műhelymunka, amely a sokféle tényező egymásra hatása, „vetítése” révén dolgozná ki a helyi adottságokra alapozó lokális gazdaság kialakításának modellváltozatait. Ebben a periódusban célszerű a munkacsoportok legalább egy közös – több napos – szakmai tapasztalatcseréjét is biztosítani.

A kutatási program harmadik éve a cselekvési modellek kidolgozására, ezek szakmai vitájára és formába öntésére irányulna. Ugyanebben az időszakban kerülne sor a disszemináció megtervezésére (szakmai rendezvények, kiadványok, a társadalmassítás egyéb módozatai).

A kutatás várható eredményei

- A tervezett program legfontosabb eredménye, hogy segíthetne újraértékelni és mozgásba hozni, a fejlesztési folyamatba bekapcsolni azokat a helyi-vidéki agrárgazdasági szereplőket, amelyek ma nem ismerik e lehetőségeket, vagy csak a korábbi rutinok alapján léteznek.
- Az elkészítendő vidékfejlesztési modellcsomag a szakmai eredmények mellett jelentős hasznosítási lehetőséget is kínál az egész Kárpát-medencében.

- Összefoglaló kötet készülne a feltárt és kidolgozott modellekről.
- Szemléletváltás indulhatna el azokban a periférikus vidéki térségekben, ahol ma a közvélekedés gyakorlatilag kizárja az innovatív megközelítést.
- A kialakított szakmai hálózat önmagában is érték, további feladatok megoldásába vonható be.

A KÁRPÁT-MEDENCE KÖRNYEZETVÉDELME

Közös cselekvés a környezeti fenntarthatóság érdekében

A kutatás célja

A Kárpát-medence környezet- és természetvédelmét taglaló program célja az, hogy a Kárpát-medence környezet- és természetvédelmét politikai és etnikai széttagoltsága ellenére egységében vizsgálja. A Kárpát-medence Európa egységes nagy természeti tája, szerepe a magyarság kultúrájának és nyelvének megtartásában kiemelkedő. Egységes vizsgálata feltétlen indokolt. A felmerülő feladat tehát összegyűjteni és rendezni a térség természeti és környezeti állapotára vonatkozó, ma még inkább sporadikus állapotban meglévő ismereteket és adatokat, lehetővé tenni ezáltal a nagytájra vonatkozó egységes adatbank kiépítését, a szükséges, regionálisan is működő védelmi rendszer kiépítését, az Európai Unió környezetpolitikájával harmonizáló, a nagytáj egészére vonatkozó, valamint az országhatárokon átnyúló fejlesztések megvalósítását, a fenntarthatóság jegyeinek figyelembevételével.

Lehetséges alprogramok:

- a Kárpát-medence természetvédelme, különös tekintettel a védett növényekre és élőhelyekre,
- a Kárpát-medence vizeinek védelme,
- a klímaváltozás káros hatásai elleni védekezés lehetőségei a Kárpát-medencében,
- a környezetszennyezés egészségkárosító hatása a Kárpát-medencében: a környezet és az egészségügy részletes vizsgálata,
- a környezettudatos nevelés, az oktatás és az ismeretterjesztés erősítése és összehangolása.

A kutatás jellege, indoklása

A Kárpát-medence Európa nagytájai közül is kiemelkedik természeti környezetének érzékenységevel és a szennyezés veszélyforrásaival,

ugyanakkor természeti értékeiben különösen gazdag kistájainak színes sokaságából tevődik össze. Mindezek mellett arra is figyelniük kell, hogy az itt lévő veszélyforrások nagy száma – a fenntarthatatlan gazdálkodás eredményeként – végveszélybe sodorhatja természeti értékeinket is. Figyelemre méltó azonban, hogy a Kárpát-medence nem csupán védendő természeti értékeiben gazdag, de a gazdaság működéséhez nélkülözhetetlen természeti erőforrásokban is bővelkedik még napjainkban. De meddig? A környezeti fenntarthatóságot kifejező ökológiai lábnyom (2003-as adatok alapján) arról tanúskodik, hogy Európában csupán Albánia és Moldávia fogyaszt a fenntarthatósági határérték alatt, amely egyenletes fogyasztási elosztás mellett az emberiség egészére számítva 1,8 ha/fő. Ma Magyarországon az ökológiai lábnyom átlagban 3,6 ha/fő. Ez azt mutatja, hogy rosszul gazdálkodunk természeti értékeinkkel. Talán itt, a Kárpát-medencében az elfogyasztott javak mennyisége nem sok, de a meg nem újuló és a megújuló természeti erőforrások felhasználása, illetve elfogyasztása biztosan pazarló struktúrában történik. Ez önmagában is felveti a fenntarthatóság kérdőjeleit a Kárpát-medence országaiban.

A kutatás szervezeti keretei

Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a Kárpát-medence környezeti konfliktusai, az azok mögött meghúzódó ágazati és társadalmi érdekellentétek csak közös elhatározással és cselekvéssel háríthatók el vagy mérsékelhetők. Ezek az együttműködések a Kárpát-medence valamennyi országának együttes érdekét képviselik, mint ahogy a megújuló természeti erőforrások jobb kihasználására való törekvés is, amely egybeesik az Európai Unió környezetpolitikájának fenntartható stratégiájával. A program keretében évről évre a Kárpát-medence környezet- és természetvédelmének legaktuálisabb kérdései kerülnek megvitatásra a magyarországi és a határon túli magyar szakemberek részvételével. A probléma jellegének és aktualitásának megfelelően együttműködésre van szükség a kárpátaljai, felvidéki, vajdasági, szlavóniai, szlovéniai, esetleg burgenlandi/ausztriai szakemberekkel, az MTA külső magyar köztestületi tagjaival, a közreműködő kutatók tudományos-szakmai kapcsolatai alapján.

A programot koordináló intézmény az MTA Pécsi Területi Bizottsága, illetve az MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. A programba bekapcsolható intézmények: kutatásszervezési tekintetben az MTA területi bizottságai (Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged, Veszprém, Kolozsvár, valamint a Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács), szakmai tekintetben a környező országok magyar kutatókat is foglalkoztató felsőoktatási intézményeinek szakemberei.

A kutatás időtartama: 3 év

Megvalósítás, kutatási módszerek

- A környezet állapotára vonatkozó adatok, információk gyűjtése regionális és települési szintig.
- A környezeti elemek feldolgozása (víz, levegő, klíma, talaj, biodiverzitás, hulladékgyűjtés, megújuló energiák stb.).
- Évente konferenciák keretében az elért eredmények bemutatása, egyeztetés a következő szakasz teendőiről, prioritásairól.

A kutatás várható eredményei

A program keretében tehát évről évre a Kárpát-medence környezet-és természetvédelmének legaktuálisabb kérdéseit kutatjuk és nyilvános fórumokon vitatjuk meg a magyarországi és a határon túli magyar szakemberek részvételével. Mindezek eredményei a következők lehetnek:

- Ökológiai és klimatológiai modellek, modelltípusok meghatározása.
- Fejlesztéspolitikai koncepció kidolgozása.
- Önálló kiadványok megjelentetése, folyóiratokban történő közlések.
- Oktatási segédanyagok összeállítása.
- Kárpát-medencei környezeti adatbázis összeállítása.

A HATÁROK ÖSSZETARTÓ EREJE

*Interdiszciplináris kutatás a határ menti régiók integrációjáról
a Kárpát-medencében*

A kutatás célja

A határok menti régiók kapcsolatrendszerének vizsgálata az EU-s csatlakozás tükrében. Az EU-csatlakozás, illetve a határok megszűnte milyen lehetőségeket jelent az egyes természetes régiók számára? Ezzel párhuzamosan az EU-hoz nem tartozó régiók kapcsolatrendszere milyen nehézségekkel küszködik a határ menti régiókban? A gazdasági-társadalmi viszonyok megváltozása komoly lehetőségeket eredményezett a határok mindkét oldalán. Mennyire tudunk élni ezekkel a lehetőségekkel? Sok empirikus kutatás foglalkozott ezzel a kérdéssel. Ezek összegzése és a hiányzó felmérésekkel való kiegészítése és értékelése a célja ennek a programnak. Az egyes ellátó és szolgáltató rendszerek, intézmények (kórházak, rendelők, gyorsmentők, biztosítók, adóhivatalok, közlekedési, közbiztonsági intézmények, sport, tűzoltóság, oktatási intézmények, kulturális szervezetek stb.), a munkalehetőségek, a fokozott munkaerőmozgás, az eltérő bér- és árviszonyok, pénznemek hogyan hatnak a határ menti régiók lakosainak mindennapjaira, illetve együttműködésére? Milyen tervek készültek ezeknek a problémáknak a kezelésére? A nemzeti fejlesztési tervek, illetve az egyes operációs programok, a benyújtott projektek mennyire foglalkoznak ezzel a kérdéssel és milyen eredménnyel? Mennyire képesek kezelni ezek a programok az elszegényedett régiók problémáit? A közös programok mennyire járulnak hozzá a természetes régiók revitalizálásához, a kulturális és történeti együvé tartozás erősítéséhez? Számos új és jobbára, ha egyáltalán, elszigetelten megválaszolt kérdés. Célunk minél több válasz megfogalmazása.

A kutatás szervezeti kerete

Mindezek feltárása összehangolt nemzetközi és tudományközi együttműködést igényel, amelyben a főkoordinátor (ez lehet határon

túli intézmény is) és az adott országok (Románia, Szerbia, Szlovákia, Ukrajna, Szlovénia, Horvátország, Ausztria, Magyarország) egy-egy vezető intézménye, mint koordinátorok vennének részt. A főkoordinátor feladata a közösen elfogadott munkamegosztás és ütemezés monitorozása, az egységes szemlélet segítése a több ország kutatóit tömörítő program megvalósítása során, valamint saját országában a kutatás elvégzése. A koordinátor adott országon belül szervezné a kutatást, miközben a más országok partnerintézményeivel is szoros, napi kapcsolatban állna.

A kutatás időtartama: 3 év

Megvalósítás, kutatási módszerek

Az első fázisban az eddigi kutatási eredmények összegzésére kerülne sor, a határ menti régiók behatárolására, az ott működő intézményrendszerek feltérképezésére, valamint a kutatás módszertani és szervezési egyeztetésére.

A második szakaszban kerülne sor a kérdőíves lekérdezésekre, illetve a mélyinterjúk elkészítésére és ezek kiértékelésére.

A harmadik szakaszban az összehasonlító tanulmányok megírása, a tanulságok összegzése, illetve az ajánlások megfogalmazása lenne a fő feladat.

A kutatás várható eredményei

- Az eddigi eredmények összegzése, összehasonlító elemzések készítése.
- Publikáció – könyvsorozat beindítása és az első kötet megjelentetése.
- Ajánlások a problémák hosszú távú kezeléséhez.
- Intézményi hálózati rendszer kialakítása, amely más programok megvalósítását is fel tudja vállalni a jövőben.
- Partnerségek, kutatói kapcsolatok kialakítása és hosszú távú fejlesztése.

NEMZETI IDENTITÁS – LOKÁLIS IDENTITÁS – VERSENYKÉPESSÉG

*A lokális identitás alakulása a Kárpát-medencében:
helyzetkép és fejlesztési lehetőségek*

A kutatás célja

A globalizáció, az információs társadalom kialakulása és a mobilitási lehetőségek változása újra esélyt adhatnak a vidéki településeknek, azok társadalmának, közösségeinek a nagyvárosokkal, a mára már jobbra kialakult vonzásoközpontokkal vagy a most kialakítandó ún. „pólusokkal” szemben. A vidéki lokális gazdasági és társadalmi struktúrák növekvő szerepét egyre több kutató hangsúlyozza. Ide sorolhatók az új vidékfejlesztési trendek és kezdeményezések. Az Európai Unió agrárpolitikájának várható változásai is új kérdéseket vetnek fel a vidék leendő szerepével kapcsolatosan. Megfigyelhető az is, hogy miközben az ún. „virtuális térben” egyre több közösség szerveződik, erősödni látszik az a tendencia is, hogy a „téralapú” vagy másképpen fogalmazva a „térhez kötött” identitások újra megerősödjenek. A kisvárosok, a falvak, a szórványok, a vidéki települések társadalmi közösségei azonban csak akkor tudják kihasználni a globalizáció és az információs társadalom előnyeit, ha tudatosan, sajátos programok révén fölkészülnek ezeknek a különleges új lehetőségeknek a befogadására, hasznosítására, és ezeket összekapcsolják a lokális identitásuk tudatos rehabilitációjával, annak hatékony működtetésével, sőt: a lokális identitások programszerű újrateremtésével és megerősítésével. Lehetséges alprogramok:

- A kisvárosi és vidéki lokális identitás tényezőinek, szerkezetének, mai működésének elemzése (jelenlegi állapotok leírása, „rehabilitációs folyamatok” elemzése, a lokális fejlődési potenciálok számbavétele), a fontosabb identitástípusok definiálása.
- Identitásalapú fejlesztéspolitikai javaslatcsomag kidolgozása, ezáltal a lokális identitásszerkezetek megerősítése.

- A Kárpát-medencei léptékű, koordinált vidéki hálózatépítéssel a szinergiák megteremtése, azok erősítésére irányuló javaslatok és a nagyrégió szintjén összehangolt fejlesztéspolitikai lépések kidolgozása.

A kutatás jellege, indoklása

- A vidéki települések strukturái számos olyan elemet tartalmaznak (történelmi, táji, környezeti, kulturális, mentális összetevők), amelyek egyrészt a nemzeti kultúra részeként, másrészt sajátos helyi jellegük folytán rendkívül gazdag eszköztárat biztosíthatnak az „identitásszerkezetek” megerősítésére, továbbépítésére.
- Az elmúlt – közel évszázadnyi – időszak országhatárokkal szabdalta helyzete a magyar nemzeti identitást alapjaiban megváltoztatta. Az ún. „szétfejlődési folyamat”, valamint a több évtizedes államszocialista falu- és kisvárosellenes, centralizációs (ipartelepítési, modernizációs stb.) trendjei a Kárpát-medencei magyar települések identitásának különböző szerkezeti elemeit nagyon sok esetben kedvezőtlenül változtatták meg.
- Ma lehetőség és nemzeti alapon nagy szükség is van arra, hogy a fentebb meghatározott lokális identitásszerkezetek újból megerősödjenek, hogy Kárpát-medencei léptékben kialakuljanak azok a kölcsönös megismerésre, fejlesztési szinergiákra alapozó lokális, mikroregionális modellek, amelyek a nemzeti identitás megerősítésében – határoktól függetlenül – meghatározó szerepet játszhatnak.

A kutatás szervezeti kerete

- E téma esetében javasolt lehet magyarországi szakmai intézmény a programkoordinátor szerepre. (Az MTA Politikai Tudományok Intézete keretében Kovách Imre és kutatócsoportja egész sor, a lokális szerkezetek működésével és versenyképességével kapcsolatos nemzetközi kutatásban szerzett tapasztalatot.)

- Országonként legyen egy koordináló intézet, amelynek szakmai felelőssége van a kutatás lebonyolítását illetően
- Együttműködő intézmények részvételére szakmai illetékeség szerint és részvételi szándék alapján kerüljön sor, folyamatosan lehetőséget biztosítva a későbbi csatlakozásokra is (nyílt program).

A kutatás időtartama: 3 év

Megvalósítás, kutatási módszerek

A kutatási program első éve a szakmai alapozás és tájékozódás időszaka, ekkor kerülne sor a kutatási módszertan részletes kidolgozására, a menetrend kialakítására. Ebben az időkeretben már sort kell keríteni próbajellegű adatfelvételekre.

A program második éve az intenzív terepmunka és adatfeldolgozás időszaka.

A befejező kutatási év az elemzések, összegzések és a szakmai-közéleti disszemináció feladatait foglalja magába.

A teljes munkaprogram legfontosabb lépései a következők:

1. Lokális léptékű komplex települeselemzések (interdiszciplináris munkacsoport) a Kárpát-medence legkevesebb 20–25 pontján.
  - Előzmények, történeti megközelítés.
    - Jelenlegi „leltár” és tartalmi elemzések: az identitás-szerkezet komponensei, identitás-rehabilitációs folyamatok modellezése, események, projektek, arculat.
    - Interjúkészítések a meghatározó helyi szerepelőkkel.
    - Statisztikai feldolgozások.
    - A lokális „versenyképesség” vizsgálata (önkormányzatok).
2. Az esetelemzések tapasztalatainak tematikus munkacsoportokban való feldolgozása.
  - Működési modellek körvonalazása.
  - Fejlesztéspolitikai javaslatok és projektvázlatok megfogalmazása.
  - A témához kapcsolódó szakmai rendezvények szervezése.

A kutatás várható eredményei

- Kutatási eredmények összegzése, nyilvános szakmai fórumokon való bemutatása.
- Publikációk megjelentetése (nyomtatott – akár sorozat – és elektronikus – hírlevél – formában egyaránt).
- A szakmai anyagok szakirányú egyetemi képzéssel való összekapcsolása.
- Általános és konkrét fejlesztéspolitikai csomag (adaptálható törzsanyag, változó elemek) összeállítása.

INTERDISZCIPLINÁRIS VÁLTOZÁSVIZSGÁLATOK

A kulturális sokszínűség a határon túli magyar régiókban:

közös jegyek és különbségek

Kibédi Varga Áron írja: „... azt a tényt, hogy egy anyanyelvet beszélők különböző országokhoz, sőt éppen ezért bizonyos fókig különböző kultúrkörökhöz is tartoznak, mi, magyarok nem nagyon akarjuk elfogadni, amikor arról a bizonyos tizenötmillió magyarról esik szó. Pedig ma, nyolcvan évvel Trianon után jó lenne, ha ezeket a különbségeket mi sem tekintenénk többé kizárólag szomorúnak és tragikusnak, hanem a szellemi gazdagodás egyik jelentős forrásának.”

A kutatás célja

A nyelvészek a magyar nyelv huszadik századi fejlődését vizsgálva megállapították, hogy a magyarországi standardhoz (és egymáshoz) viszonyítva az egyes „utódállamok” magyarjainak a nyelve más-más irányba fejlődik. „Szétfejlődésnek” nevezik ezt a jelenséget, amely a mindennapi kultúrában is kétségtelenül jelen van (ez az öltözködéstől kezdve, a lakásbelső kialakításán, a táplálkozáson át egészen a történeti tudatig, illetve az értékrendig stb. terjed). A szlovákiai, ukrainai, romániai, szerbiai, horvátországi, szlovéniai és ausztriai magyarok mindennapi kultúrája (illetve annak egy-egy kiválasztott és összehasonlító szegmense) összehangolt, interdiszciplináris vizsgálatának eljött az ideje. A cél, elsősorban az európai etnológia, a történettudomány, a szociológia, a demográfia, a pszichológia, a nyelvtudomány, az irodalomtudomány, az oktatáselmélet stb. tudománysszakok együttműködésével (összegezve és összevetve az eddigi eredményeket) egy komplex kép kialakítása a szétfejlődés módzatairól, mértékéről, tendenciáiról (ugyanakkor az azonosságok meglétéről); továbbá az ebből adódó sokszínűség dokumentálása, értelmezése. A kérdéskörhöz természetesen több más tudományos diszciplínának is lehet/van hozzáfűzni valója. Hogy ezt milyen mér-

tékben tágítjuk, az előzetes egyeztető megbeszélések, az összehangolás és (nem utolsósorban) az anyagi lehetőségek függvénye.

A kutatás szervezeti kerete

Mindezek feltárása összehangolt nemzetközi és tudományközi együttműködést igényel, amelyben a főkoordinátor (ez lehet határon túli intézmény is) és az adott országok (Románia, Szerbia, Szlovákia, Ukrajna, Szlovénia, Horvátország, Ausztria, Magyarország) egy-egy vezető intézménye mint koordinátorok vennének részt. A főkoordinátor feladata lenne a koordináció: a közösen elfogadott munkamegosztás és ütemezés monitorozása, az egységes szemlélet segítése a több ország kutatóit tömörítő program megvalósítása során, valamint saját országában a kutatás elvégzése. A koordinátor adott országban belül szervezné a kutatást, miközben a más országok partnerintézményeivel is szoros, napi kapcsolatban állna.

A kutatás időtartama: 3 év

Megvalósítás, kutatási módszerek

A kutatás/dokumentálás első szakasza (első év) a nemzetközi eredmények áttekintését, figyelembe vételét, a korábbi kutatásokból hasznosítható eredmények számbavételét, a közös módszer kialakítását, a konkrét feladatok kijelölését jelentené. E szakasz keretében elsősorban levéltári és könyvtári munkára kerülne sor (történeti, etnológiai, kultúrtörténeti szempontok), miközben a nemzetközi tapasztalatok megismerése céljából 2–3 nemzetközi tanácskozás, workshop megszervezése is indokoltnak látszik.

A következő szakasz (második év) a tényleges kutató- és terepmunkát jelenti, amelynek keretében kérdőíves lekérdezés (életmódra, történeti tudatra, identitásra, értékrendre, nyelvi adatokra stb. vonatkozó kérdésekkel), biográfiai módszer (oral history) alkalmazása következne. A kutatások eredményeit egy folyamatosan kiépítendő és feltöltendő adatbázisrendszerben kellene tárolni, és a kutatás számára hozzáférhetővé tenni, bizonyos részeredményekről publikációk

is szülehetnek, a továbblépést szakmai megbeszélések, tudományos konferenciák is segíthetik.

A harmadik szakasz (harmadik év) az eredmények összegzését, részmonográfiák megjelentetését, továbbá egy összegző konferencia megrendezését és zárókötet kiadását jelenti. Utóbbiban megfogalmazásra kerülnek a kutatás tapasztalataiból adódó javaslatok a szakma és a közélet szereplői számára.

A kutatás várható eredményei

A fentebb vázolt kutatás talán legfontosabb eredménye az, hogy miközben rögzítjük a „szétszóródott” magyarság kultúrájának közös, összetartozó jegyeit, megkíséreljük számba venni az elmúlt csaknem egy évszázad alatt bekövetkezett különbözőségeket, ha úgy tetszik, a „szellemi gazdagodás” kézzelfogható eredményeit is.

- Monográfia megjelentetése a kutatás eredményeiről.
- Szemléletváltás a nemzeti azonosságtudat jelenlegi értelmezésében: idealisztikus megközelítés helyett reális kép.
- Intézményi hálózatrendszer kialakítása, amely más programok megvalósítását is fel tudja vállalni a jövőben.
- Partnerségek, kutatói kapcsolatok kialakítása és hosszú távú fejlesztése.

A KÁRPÁT-MEDENCE MAGYAR LEVÉLTÁRI, KÉZIRAT- ÉS KÖNYVGYŰJTEMÉNYEINEK KUTATÁSA

*Virtuális állományegyesítés – a magyarországi szellemi alkotások
egykori erőterének bemutatása*

A kutatás célja

Alapvető cél a ma elaprózottan létező szórvány kulturális örökségi elemek e munka által gyűjtőhelyeken történő elhelyezése, szakszerű kezelése, kutatás céljára való hozzáférhetővé tétele, illetve adatbázisban történő rögzítése. A kézirat- és régi könyvállományok leírása nem egyszerűen könyvtárosi feladat. A kézirat egyedi, tartalmának megfelelő feltárása vagy az egyes régi könyvek példányleírása speciális ismereteket igényel. Az interpretáció pedig már egyértelműen a kutató feladata.

A kutatás során keletkezett adatbázis alapján a magyarországi szellemi alkotások erőtere rajzolódik ki. Ennek alapján tehát meg kell tudni mondani, hogy a Magyarországon alkotó ember számára milyen szellemi muníció állt rendelkezésre, amelyhez mindig nyúlhattott. Milyen volt az európai szellemi áramlatok magyarországi befogadás-története, miként hasznosította mindezt az itt élő közösség: nemzetiségenként, vallási vagy szakmai csoportonként, illetve geográfiai egységenként.

Miután a 20. század végéig az olvasásműveltség volt a műveltség és az alkotás alapja, ezért az ország életének minden eleme meghatározott volt ezáltal. Nem egyszerűen a művelődéstörténetünk árnyalt megírása nem lehetséges ezen alapkutatás eredményei nélkül, de annak a megértése sem, hogy az ország sorsának irányítói, befolyásolói mikor, miért, milyen műveltségi elemek alapján döntöttek. Ugyanígy választ kaphatunk arra, hogy a magyarországi iskolázottságú emberek miért tudtak sikeresek lenni, kiváló felfedezők, feltalálók stb. Ennek ugyanis kifejezetten az olvasásműveltség oldaláról leírt műveltségi elemei is vannak.

A levéltári állomány egységben látása az intézménytörténet, elsősorban az egyházi intézmények történetének alapvető forrása, valamint a genealógiai kutatások kiindulópontja. A Kárpát-medence

sokféle vallási csoportnak otthont adó világa mintaszerű forrásanyagot kínál az interkonfesszionális, a nagy vallási egységek (a keleti és a nyugati kereszténység) együttélése történetének vizsgálatában is. A toleranciára, a kulturális sokszínűség megőrzésére törekvő Európának szüksége van az ilyen példák felmutatására.

A kutatás jellege, indoklása

A történeti Magyarország egyes régiói között az írott kulturális örökség gyűjteményekké alakulása időszakában aktív, szerves kapcsolatrendszer működött. Ennek során a kéziratok és könyvek szervezeten cseréltek gazdát Soprontól Brassóig, Zágrábtól Munkácsig, a szellemi élet lüktető kapcsolatrendszere átfogta az országot. A háborúk, a politikai rendszerek akciói azonban – a vallásváltoztatások mentén lezajlott könyvelkobzások, II. József vagyonekobzásai, a trianoni változások, vagy éppen a második világháború utáni államosítások – ezt a gyűjteményi anyagot alaposan összekavarták, elpusztították, vagy külföldre menekítésre kényszerítették, akár maguk a tulajdonosok, vagy épp elrablói által. A magyar állam működése során felállított levéltári és múzeumi hálózat több évszázadra visszatekintő, felbecsülhetetlen eszmei és anyagi értékű gyűjteményei valamennyi szomszédos államban, állami tulajdonként, az adott állam intézményi hálózatában kerültek elhelyezésre. Ezekről az utóbbi években megkezdett hazai levéltári program keretében átfogó felmérés készült, amelynek nyomán kielégítő áttekintéssel rendelkezünk róluk. Aggodalomra azokban az esetekben van ok, amikor a gyűjteményt, ez főként a levéltári és könyvtári anyagnál fordulhat elő, eredeti őrzési helyéről elvitték, vagy a fizikai pusztulás veszélyes fenyegeti. Erre példa a Kárpátalján lévő levéltári anyag, több erdélyi egyházi levéltár állapota. Vannak esetek, amikor a nemzeti állam elkobozta egy magyar civilszervezet gyűjteményét, és azt, noha nem gondolja, nem hajlandó visszaadni. Ilyen az Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára. Külön gondot jelent a történelmi magyar egyházak falvakban, őrzés és szakmai gondozás nélkül kallódó levéltári anyaga, amelynek összegyűjtésére az utolsó órák is lassan eltelnek.

A jelenlegi feladat három lépésből áll: a kisebb helyeken őrzött levéltári és könyvtári anyagok fizikailag központokba szervezése, adatbázis-építés, illetve az erre alapozódó alapkutatások elvégzése.

A munka jogszabályi hátterét (Magyarországon) a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény értelmében a védett könyvtári dokumentumok (1851 előtti kéziratok és nyomtatványok, illetve a védetté nyilvánított egyéb dokumentumok), illetve a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény alapján a magyar vonatkozású külföldi levéltári anyag nyilvántartásának szükségessége adja.

A javasolt nemzeti program tehát nem előzmények nélküli. A régi könyvek és kéziratok európai szintű közös nyilvántartása elkezdődött (Consortium of European Research Libraries, Heureka database), és a mai Magyarország gyűjteményei is elkezdtek a hasonló munkát (MOKKA R adatbázis); ugyancsak megtörtént több központi levéltári egység kialakítása (Nagyvárad, Szatmár, Gyulafehérvár, Székelyudvarhely).

A kutatás szervezeti kerete

Mindez összehangolt nemzetközi és tudományközi együttműködést igényel, amelyben a főkoordinátor (ez legyen egy magyarországi, kiváló informatikai ellátottsággal és ilyen jellegű tapasztalattal rendelkező egyetem, és/vagy annak könyvtára, társulva a Magyar Országos Levéltárral) és az adott országok (Románia, Szerbia, Szlovákia, Ukrajna, Szlovénia, Horvátország, Ausztria, Magyarország) egy-egy vezető intézménye mint koordinátor vennének részt. A főkoordinátor feladata a közösen elfogadott munkamegosztás és ütemezés monitorozása, az egységes szemlélet segítése a több ország kutatóit tömörítő program megvalósítása során, valamint saját országában a kutatás elvégzése. A koordinátor az adott országon belül szervezné a kutatást, miközben a más országok partnerintézményeivel szoros, napi kapcsolatban állna. A könyvtári és a levéltári kutatások intézményi tagozódásban elkülönülnének.

A kutatás időtartama: 3 év

Megvalósítás, kutatási módszerek

A kutatás/dokumentálás módszertana mind a könyvtári, mind a levéltári területen már kidolgozott. Elkezdődött a mai Magyarország közös, Védett Kulturális Örökség Nyilvántartása adatbázisának építése. Elkészültek a leírás alapelvei, amelyek minden elemükben megfelelnek a nemzetközi szabványi ajánlásoknak. Magánszemélyek támogatásával elkezdődött a határokon túli kisebb állományrészek feltárása. Ezt több munkaerő bevonásával, dinamikusabban kell folytatni, támaszkodva a helyi szakemberekre, tovább is képezve őket. Mivel ez a munka elsősorban a környező országokbeli magyar környezetben végezhető, így ennek során a hazai fiatal szakemberek élethosszig tartó kapcsolati rendszere is megalapozódhat.

A leírt könyvtári állomány katalógusa megőrződik helyben, egyetlen központi adatbázisban (<http://www.eruditio.hu/lectio/mkdny>) Magyarországon, illetve megkapja azt az európai központi adatbank, valamint megjelenik a The European Library közös katalógusban is. A levéltári nyilvántartások hasonlóképpen szerveződnek. Emellett esetenként, archívumi jelleggel, kis példányszámban gyűjteményenként papírformában is ki kell adni közülük néhányat (sokszor kis szerzetesi közösségekről, falusi plébániákról van szó), ennek eszköze egy könyvsorozat: *A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei*. Ebből az első öt kötet már el is készült. A levéltári állomány leírása a Gyulafehérvári Érsekség esetében vehető kézbe.

Levéltári területen meg kell teremteni a Magyar Országos Levéltárban az e-archívumi nyilvántartó rendszerben a papíralapú fond- és állagjegyzékek internetes hozzáférhetővé tételét, ugyanígy szükség van a szomszédos országokban őrzött gyűjtemények részletes leírására.

A kutatás várható eredményei

A fentebb vázolt kutatás egyik legfontosabb eredménye tehát a dokumentálás, az, hogy rögzítjük a szétszóródott kulturális örökségi emlékek mai helyét, történetének adatait. Több esetben a ma túlzottan szétszórta állományok egyesítése is megtörténhet. További várható eredmények:

- Modern katalógus/nyilvántartás készül el, közös magyar adatbázis, és a magyar kulturális elemek száma növekszik a nemzetközi adatbázisokban.
- Létrejön egy könyvsorozat, katalógusokkal, fondjegyzékekkel és intézménytörténetekkel.
- Megjelenik számos tanulmány, illetve kismonográfia.
- Az interpretációk során múltunkról szóló megalapozott ismeretek birtokába juthatunk.
- Partnerségek, kutatói kapcsolatok alakulnak ki, amelyek hosszú távú fennmaradása, sőt fejlesztése ígéretes lehet a további feladatok elvégzéséhez.

A MAGYAR NYELVRE IRÁNYULÓ KUTATÁSI PROGRAMOK A TERMINI KUTATÓHÁLÓZATBAN

*A külső régiók nyelvi helyzete,
kétnyelvűség, nyelvmegtartás, oktatás*

A Termini Kutatóhálózathoz tartozó kutatóállomások,^o amelyek az alábbi négy kutatási programot előterjesztik, valamint a velük együttműködő kutatók, eddigi programjaikat is jórészt hálózati keretben valósították meg. Vizsgálati tárgyuk a külső régiók magyar nyelvhasználata, az a kisebbségi nyelvváltozat, amely helyzetében és anyagában ugyan régióként is különbözik, jellegében és folyamataiban azonban nagyon sok hasonlóságot mutat. A kutatás maga még elképzelhető volna egymástól függetlenül is, ha csupán elméleti tanulságai lennének fontosak, mivel azonban ennél közvetlenebb cél az alkalmazás a magyar nyelvi tervezésben, semmiképpen nem rekedhet meg a részleges tervezésnél. A nyelv – noha változatosságában és változataiban él – fő változataiban és működésében egyetemesen van jelen a nyelvtérület és a nyelvi közösség egészében. Emiatt a nyelvi tervezés is csak úgy válhat hatékonyvá, ha mindenütt azonos célokat követ.

Az alábbiakban előterjesztett kutatási programok közös célja az, hogy szakmailag, a nyelvi tervezés eszközeivel közvetlenül járuljanak hozzá a közösség érdekeit szem előtt tartó nyelvstratégia kidolgozásához és megvalósításához, a nyelvmegtartás alapvető céljához. Kétségtelen ugyanis, hogy a nyelvmegtartás feltétele a kisebbségi nyelvi közösségek megmaradásának. A nyelvészeti kutatásoknak a külső régiókban jelentős mértékben ehhez kell igazodniuk, ezt kell szolgálniuk.

A célok megvalósulását hosszú távon több tényező akadályozhatja. Probléma lehet az intézmények (és finanszírozásuk) politikai függősége; a normatív támogatások hiánya; az esetleges, kiszámíthatatlan jellegű tudományos támogatás, ami a tervezhetőséget erősen korlátozza; az esetleges anyanyelvhasználatot korlátozó intézkedé-

---

^o Gramma Nyelvi Iroda – Dunaszerdahely, Hodinka Antal Intézet – Beregszász, Imre Samu Nyelvi Intézet – Ausztria, Szlovénia, Horvátország, Szabó T. Attila Nyelvi Intézet – Kolozsvár, Sepsiszentgyörgy.

sek; intézmények politikai szempontú átalakítása/megszüntetése; a szabályozások kedvezőtlen változása; a szakmai munka (anyag vagy ideológiai okú) ellehetetlenítése; a tudományos kutatás személyi feltételeinek a megszűnése.

A folyamatos és módszeres tevékenység egyik legnagyobb akadálya a bizonytalan finanszírozás. A szűkösség és bizonytalanság miatt főállásban egyetlen kutató sem foglalkoztatható, a hosszabb távú finanszírozás megoldatlansága pedig azzal jár, hogy a munkatársak legfeljebb egyéves futamidejű pályázatokra kapnak támogatást, azaz hosszabb és nagyobb lélegzetű projekteket lehetetlenség tervezni és megvalósítani. Mindez oda vezet, hogy tevékenységüket nem tudják fejleszteni, újabb munkatársakat nem tudnak bekapcsolni.

A Kárpát-medencei közös hálózati kutatásoknak három köre különíthető el: (1) az első körbe sorolhatók azok a kutatások, amelyek általánosan Kárpát-medenceiek, azaz magyarországiak is, ilyen értelemben nemzetiek; (2) a másodikba azok tartoznak, amelyek a külső peremen, a kisebbségi régiókban összehangoltan folynak; (3) a harmadikba az egyes régiók saját kutatásai tartoznak (elsősorban intézeti keretben vagy belső együttműködés keretében). A hálózat munkájában résztvevő kutatóállomások a kapcsolatok szintén természetesen tekinthető szakmai körében együttműködnek saját régióik többi magyar nyelvészével és mindazokkal a magyarországi műhelyekkel, amelyek az adott témában érdekeltek. A szoros együttműködés intézményesül abban a megállapodásban, amelyet a Hálózat az MTA Nyelvtudományi Intézetével írt alá 2007-ben.

Nem tüntettük föl az egyes programok optimális futamidejét. Vannak közöttük olyanok, amelyek alapkutatásként eddig is folytak, most is folyamatban vannak, tehát csak fázisaik különíthetők el. Általában mindegyikre az jellemző, hogy a kutatók jelenlegi állományával és biztonságos finanszírozással számolva minimálisan 2–3 év alatt teljesíthetők.

Ami pedig a várható eredményt, hasznosulást illeti: ezek a kutatások együtt járhatnak hozzá ahhoz, hogy közelebb kerüljünk az olyan kérdések megválaszolásához, mint például: milyen szerepe van a magyar nyelvnek a kisebbségi közösségek nemzeti azonosságtudatában; hogyan lassítható a nyelvi asszimiláció (nyelvcseré)

folyamata a határon túli magyar közösségekben; véghez vihető-e a nyelvi revitalizáció a nyelvcserén már átesett (szórvány)csoportoknál; milyen típusú kétnyelvűség jellemző ma, és milyen (volna) kívánatos a kisebbségi magyar közösségekben, milyen út/utak vezet(nek) ehhez; milyen mértékű, illetve hogyan csökkenthető a nyelvi hiány; hogyan szolgálhatja a leghatékonyabban az anyanyelvi nevelés a nemzetrészt nyelvi és társadalmi céljainak elérését.

I. KISEBBSÉGI MAGYAR NYELVI PROBLÉMÁK ÉS KEZELÉSÜK

A kutatás jelentősége

A határon túli magyar kisebbségi közösségek fennmaradása nem képzelhető el nyelvük fennmaradása nélkül, ugyanakkor a kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt a kisebbségi magyar nyelvváltozatok folyamatosan ki vannak téve a nyelvcserre veszélyének. Ehhez járul még a többségi hatalmak nyelvviszszaszorító politikája a legtöbb határon túli magyar régióban. Ez a helyzet nyelvi problémák sokaságának létrejöttét eredményezte. E problémák megismerése, rendszerezése, a problémakezelés módozatainak kidolgozása alapvető fontosságú a kisebbségi magyar közösségek fennmaradása szempontjából, annak ellenére is, hogy a nyelvészek eszközei szükségszerűen korlátozottak.

A kutatás céljai

- a kisebbségi magyar közösségekben meglévő nyelvi problémák komplex feltárása és rendszerezése;
- a problémák adatbázisban való tárolásának technikai megoldása;
- a problémakezelés lehetséges módszereinek kidolgozása;
- a problémakezelés egyes elemeinek alkalmazása, pl. a közvélemény és a politika tájékoztatása a különféle nyelvi jogsértésekről; nyelvi felvilágosító tevékenység; nyelvi tanácsadás

Megvalósítás, módszerek

- a nyelvi problémák feltárása meglévő források alapján;
- empirikus kutatások további nyelvi problémák feltárására;
- a nyelvi problémák ideológiai meghatározottságának vizsgálata;
- az ún. egyszerű nyelvmenedzselés során alkalmazott nyelvi problémakezelő stratégiák feltárása és elemzése;

- az ún. szervezett nyelvmenedzselés során alkalmazandó nyelvi problémakezelő stratégiák kidolgozása;
- a kutatási eredmények felhasználásának megkezdése a gyakorlati problémakezelés folyamatában, néhány területen.

Kutatási eljárások

- a) Diskurzuselemzés
  - Élőnyelvi diskurzusok elemzése.
  - Szakmai (nyelvművelői, nyelvész) diskurzusok elemzése.
  - A nyelvi problémák azonosítása a laikus beszélők, ill. a nyelvművelők és nyelvészek nyelvi diskurzusaiban összekapcsolható a nyelvi ideológiák és filozófiák vizsgálatával.
- b) A szakirodalom újraértékelése
- c) Monitorozás
  - A határon túli és magyarországi nyomtatott és elektronikus sajtó folyamatos figyelése, ill. visszamenőleges vizsgálata, adatbázis létesítése a benne tárgyalt nyelvi problémákról.
- d) Dokumentumelemzés
  - Nyelvpolitikai dokumentumok elemzése abból a szempontból, hogy ezek mennyire irányulnak meglévő problémák megoldására, ill. mennyire eredményezhetik új problémák gerjesztését, ill. meglévők súlyosbodását.
  - Egyéb források felhasználása, pl. a nyelvi problémák megjelenése a határon túli magyar szépirodalomban.
- e) Empirikus vizsgálatok
  - Szociolingvisztikai interjúk készítése, elsősorban nyelvtudatos, iskolázott beszélőkkel, különösen olyanokkal, akik hivatásuk során rendszeresen szembesülnek nyelvi problémákkal.

- A nyelvi problémák kérdőíves vizsgálata, a különböző típusú határon túli közösségekben, úgy, hogy az anyag összehasonlítható legyen.
- Nyelvi naplók íratása és feldolgozása. A nyelvi naplók olyan írott dokumentumok, amelyek nyelvi vonatkozású eseményeket és észrevételeket rögzítenek. A bejegyzések típusai: konkrétan megtörtént nyelvi vonatkozású események leírása; észrevételek különféle nyelvi jelenségekkel kapcsolatban, olyanok, amelyek nem köthetők egyetlen konkrét, helyhez és időhöz kötött eseményhez.

A kutatási eredmények lehetséges hasznosulása

A kutatási eredmények több területen is hasznosíthatók. Mindegyik közös nevezője, hogy végső célja a kisebbségi közösségek, illetve az adott országban élő összes nyelvi közösség nyelvi problémáinak a megoldásához való hozzájárulás.

Az egyik terület, ahol a kutatási eredmények hasznosíthatók, a közvélemény folyamatos, módszeres *tájékoztatása a nyelvi jogszértésekről*, ezzel kapcsolatos anyagok eljuttatása a politikusoknak, illetve az országainkba érkező külföldi szakértőknek, akiknek a feladata a nyelvi és más emberi jogok betartásának ellenőrzése. A sokszor légből kapott vagy felnagyított panaszokkal szembe lehetne állítani konkrét dokumentálható példák ezreit arra, hogyan csorbulnak ténylegesen a kisebbségek nyelvi és más emberi jogai.

A másik fontos terület a *felvilágosító, tudományos népszerűsítő tevékenység*.

A harmadik terület a *nyelvi tanácsadó tevékenység*. A kérdések a kutatók számára kutatási anyagként is szolgálnának, hiszen jeleznék, hogy az embereket milyen problémák foglalkoztatják.

A kutatás alapján *felvilágosító könyveket* lehetne megjelentetni, többek között a következő témakörökben:

- kézikönyv a szülőknek a kisebbségi helyzetben történő egy-nyelvű családi nyelvi nevelés, ezen belül az óvoda- és iskola-választás kérdéseiről, az anyanyelv erősítésének módszereiről, a másodnyelv elsajátításával kapcsolatos problémákról,

az idegen nyelvek elsajátításáról; a standard nyelvváltozathoz való viszonyulásról, a standard iskolai elsajátításának lehetséges támogatásáról stb.;

- kézikönyv a vegyes házasságban élő szülőknek (határon túli magyaroknak, külföldön élő emigráns magyarországi és más magyaroknak) a kétnyelvű szocializáció kérdéseiről, a kétnyelvűsítés különféle módszereinek előnyeiről, hátrányairól.

Ezek a kézikönyvek nemcsak a határon túli magyarok számára volnának hasznosak, hanem a magyarországi kisebbségiek, sőt részben többségiek számára is.

* * *

II. KONTAKTOLÓGIAI ÉS KÉTNYELVŰSÉGI KUTATÁSOK

(négy alprogram keretében)

1. ALPROGRAM:

A határon túli lexikai adatbázis fejlesztése

A kutatás jelentősége és célja

Ez az adatbázis folyamatos alapkutatás eredményének tekinthető, erre épül minden további „határtalanítási” és egyéb nyelvi tervezési kutatás.

A program leírása

A külső régiók nyelvészeti irodáinak összehangolt lexikográfiai és lexikológiai kutatómunkájának köszönhetően jött létre az az elektronikus szótár és adattár, amely a határon túli lexikai elemeket (szavakat, szó szerkezeteket) tartalmaz. A folyamatos fejlesztés és karbantartás a következőkre terjed ki: a grammatikai, fogalomköri stilisztikai vagy gyakorisági minősítések hiányainak pótlása; a meglévő szócikkek bővítése új példamondatokkal; a meglévő szócikkek bővítése új alak- és írásváltozatokkal; a szinonim jelentésértelmezések pontosítása; a grammatikai alakváltozatok bevitel; új szócikkek létrehozása; az 1989 előtt általánosan elterjedt retró szavak felvétele; az idegen és jövevényszók elsődleges és másodlagos forrásnyelvének jelölése; a tükörfordítással és jelentéskölcsönzéssel keletkezett közvetett kölcsönelemek szócikként megjelenítése.

További hasznosulása

Ez az alapja, forrása bármilyen típusú szótár anyagának, szerkesztésének.

2. ALPROGRAM:

Elektronikus írott adatbázisok építése

A program leírása

A Termini Kutatóhálózat ezzel a programmal folytatja a Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpusz határon túli adatbázisának bővítését. A regionális sajtó nyelvét feldolgozó korpusz kutatási anyagot szolgáltatna a regionális köznyelvet és a nem standard nyelvváltozatokat kutatók számára. A különféle szempontok szerint összegyűjtött (több nyelvet reprezentáló) hivatalos nyelvi szövegek feldolgozása mellett lehetőség lenne egy olyan adatbázis létrehozására, ahol a használók a hivatalos dokumentumok között kereshetnének, és a kutatók számára lehetőség nyílna különféle ekvivalenciák megállapítására is.

Párhuzamos korpuszok építése

Ezek lényege, hogy a tartalmilag azonos korpuszokat mondatokra vagy más, nagyobb részekre bontsuk fel, és ezeket párhuzamba állítsuk. Ennek jelentőségét elsődlegesen a fordításkutatásban és a nyelvi tervezésben látjuk. A korpusz anyagai első körben a hivatalos nyelvváltozat írott szövegei lennének: olyan hivatalos dokumentumok (kérvények, nagyobb szövegek, szerződések), amelyek lehetőleg mind a hét külső régióban és Magyarországon is használatban legyenek.

3. ALPROGRAM:

Kódváltási korpusz építése

A kutatás jellege, indoklása

A kódváltás két vagy több nyelv váltakozó használata egy megnyilatkozáson vagy társalgáson belül. A kétnyelvűségi szakirodalomban a kódváltást vagy nyelvváltást mint a bilingvizmus egyik jel-

lemző kísérőjegyet tárgyalják, és úgy emlegetik, mint az identitás kifejezésének, a csoporton belüli szerepek meghatározásának vagy a szituációváltozás jelölésének az eszközt. A nyelvek váltogatása egy beszédshituáción belül tehát a kétnyelvű beszélők természetes interakciós sajátossága, amely nem véletlenszerűen történik, hanem szabályozott. A kódváltásnak számos *kiváltó indítéka* lehet: pl. a nyelvi hiány, a beszédshituáció megváltozása vagy a mondánivaló hitelesebbé, világosabbá tétele. *Célja* pedig a kommunikáció hatékonyabbá tétele, a beszélők egymás iránti (tágabb értelmezésben a beszélő által képviselt etnikummal szembeni) szolidaritás vagy kizárás kifejezése.

A kutatás célja

Az eddigi eredmények összefoglalása, a továbbiakban a kutatás folytatása, hasonló szempontok és módszerek alapján, hogy az eredmények összehasonlíthatóak legyenek. Adatbázis létrehozása a már meglévő kódváltásos szituációk, jelenségek digitalizálásra.

A kutatás első fázisának menete

- Az eddigi kutatási eredmények összefoglalása, további irányvonalak kijelölése.
- Meglévő korpuszok digitalizálása, lejegyzése, összegyűjtése.
- További beszélt nyelvi szövegek készítése, lejegyzése, archiválása.
- Adatbázis létrehozása: online rendszer kiépítése.
- A beszélt nyelvi adatbázisokból a kódváltásos szövegrészek kódolása, tipizálása.
- Attitűdvizsgálat elvégzése: a kódváltáshoz, kölcsönzéshez való viszony.

4. ALPROGRAM:

A határon túli kontaktuselemek használatának gyakorisági vizsgálata a Kárpát-medencében

A program leírása

A kutatóhálózat munkatársai által végzett határtalanítás szerves része az élőnyelvi dokumentálás folyamatának. Jelentősége több szempontból is fontos. Elsősorban a nyelvtudomány számára, ugyanakkor gyakorlati jelentősége sem elhanyagolható: a határon túli szavak magyarországi szótárakba való bekerülésével a magyarországi magyarok is megismerkedhetnek a határon túli magyar nyelv leggyakoribb szavaival, kifejezéseivel. A gyakorisági vizsgálat lefolytatásához a szociolingvisztikai adatgyűjtés jól ismert módja, a kérdőíves módszer ajánlott, az interjúalanyok kiválasztásához az *értelmezett mintavétel* módszere az irányadó. Településenként 30-30 kérdőív kitöltése szükséges. A kérdőív minimum 50 olyan konstruált magyar mondatból álljon, amely legalább egy államnyelvi kontaktuselemet tartalmaz. A mondatokban szereplő szavak kiválasztásánál szempont a leggyakrabban használt kifejezések alkalmazása. A mondatok legszerencsésebb esetben a helyi beszélők által konstruált példák, olyan hiteles, élőnyelvi mondatok, amelyeket a közösség természetesnek érez.

A vizsgálat helyszínei

A Kárpát-medence összes régiójában 3-4 szórványtelepülés lakosainak kérdőíves vizsgálata; a négy nagyrégióban tömbben, nyelvileg homogén közösségekben is ajánlott végezni a vizsgálatot ugyancsak 3-4 településen.

* * *

III. A FORDÍTÁS ÉS A KORPUSZTERVEZÉS PROBLÉMÁI KÉTNyelvűségi helyzetben

(három alprogram keretében)

1. ALPROGRAM:

Fordítás kétnyelvűségi helyzetben

A kutatás indoklása

A fordított szövegek jelentős mértékben befolyásolják a kisebbségi magyar nyelvhasználatot (bizonyos mértékben a nyelvi szétfejlődés előidézői). Ennek ellenére a fordított szövegek módszeres és tudományos színvonalú elemzésével eddig nem nagyon találkoztunk. A fordítóképzés a legtöbb helyen csak a legutóbbi időben indult meg (Erdélyben, Szlovákiában, Szlovéniában), máshol egyelőre ilyen nincs is.

A kutatás céljai

A fordított szövegek színvonalának emelése legalább két területen: az egyik a tankönyvek és általában az oktatás, a másik a közigazgatás. A magyar nyelv hivatali/hivatalos használatának kibővítéséhez szükséges, hogy a helyi jogszabályok és a közigazgatásban használatos egyéb szövegek, formanyomtatványok jó színvonalú, a közma-gyar terminológiához alkalmazkodó egységes szövegezésben álljanak mind a hivatalnokok, mind az ügyfelek rendelkezésére.

A program leírása

Három éves időszakban:

- Helyzetfelmérés.
- Tankönyvfordítások elemzése.
- A kontrasztív nyelvészeti szakirodalom áttekintése, kiválogatása és hozzáférhetővé tétele a Termini honlapján.

A fordítások értékelése szempontjából nagyon fontos a normativitás kérdése.

Az eredmények hasznosítása

A közös kutatási program eredményeit nemcsak a Terminihez tartozó munkatársak, hanem mindazok hasznosíthatják, akik román, ukrán, szlovák, szlovén, horvát, szerb stb. nyelvet oktatnak fordítójelölteknek vagy jövőbeni pedagógusoknak mind a határon túl, mind Magyarországon. Ez a szakasz alapozza meg a következőt, amelyben konkrét oktatási anyagok kidolgozása lesz a cél.

2. ALPROGRAM:

Korpusztervezés kétnyelvű környezetben

A program indoklása

A Termini Kutatóhálózathoz tartozó műhelyek eddig is foglalkoztak korpusztervezéssel, ez elsősorban azt a terminológiát érintette, amelyet leginkább befolyásolnak a helyi viszonyok. Módszeres és összehangolt kutatással segítséget nyújthatunk az azokban a régiókban működő kollégáknak, ahol önerőből az ilyen fejlesztést nem tudják megoldani. A Kárpát-medencei hivatalos magyar helynevek körüli tisztázatlan helyzettel már az 1990-es évektől foglalkoznak a Termini Kutatóhálózat munkatársai. Ez a kérdés azért vált időszerűvé, mert a környező államokban fokozatosan valamilyen szinten a magyar helységnevek is hivatalossá váltak, a helyi kodifikáció azonban csak részben vehette figyelembe a Magyarországon ma is etalonnak tekintett 1913-as törzskönyvezést. Mindezek következtében a Kárpát-medencei magyar helységnevek nagyfokú változatosságot mutatnak, egy-egy településnek, földrajzi objektumnak több, hivatalosnak tekintett magyar neve is van. Ez a változatosság nagy gondot okoz a földrajzoktatásban.

Hosszú távú (és folyamatos) célok

- Terminológiai adatbázisok építése.
- Ezek alapján szükség szerint két- és többnyelvű szakszótárak készítése.
- A Kárpát-medencei magyar terminológiai fejlesztések összehangolása, az új ismeretek terjesztése.
- A Kárpát-medencei magyar hivatalos helynévanyag (helységnevek, domborzati nevek) egységesítése.

A program leírása

a) A terminológiai adatbázisok építésének elméleti és gyakorlati előkészítése.

- A többnyelvű terminológiai adatbázisok elméleti háttérének kidolgozása (együtműködésben a Magyar Terminológiai Társasággal).
- A feldolgozandó területek kiválasztása. A jelenlegi igényeket figyelembe véve ide tartozik elsősorban: jog, közgazdaság, oktatás, közigazdaság, területfejlesztés.
- Azoknak a terminológiai forrásoknak (szótárak, szakkönyvek) az összegyűjtése, amelyeknek anyaga az adatbázisba majd belekerül.

b) A Kárpát-medencei magyar helységnevek standardizálása.

- Egységes adatbázis létrehozása a helységnev-azonosító szótárak anyagának felhasználásával, amely a magyarországi és a környező országok jelenleg önálló településeit, azok hivatalos nyelvű, valamint magyar neveit tartalmazza.
- Az adatbázis alapján történik meg azoknak a településeknek a kiválasztása, amelyek esetében a Magyarországon és az illető szomszédos államban hivatalosként elfogadott magyar név eltérő.
- A hivatalos névadás egységes szempontrendszerének kidolgozása és egy egységes településnév-jegyzék összeállítása (együtműködésben a Földrajzinév-bizottsággal).

Az eredmények hasznosítása

A terminológiai adatbázisok forrásként szolgálnak majd a fordítóknak, illetve a fordítóképzésben, kijelölik azokat a területeket, ahol egy-egy nyelvpár viszonylatában korpusztervezésre van szükség, csökkentik a terminológiában problémát okozó variabilitást és a nyelvi szétfejlődést.

3. ALPROGRAM:

A kontaktológiával és a korpusztervezéssel kapcsolatos szótári munkálatok Erdélyben

A program leírása

A program részben már elkezdett munkálatok folytatását célozza, másrészt új munkálatok elindítását. A munkálatok általános fázisai: kutatás (források, anyaggyűjtés, minősítés), szerkesztés megtervezése és kivitelezése, kiadásra való előkészítés.

- A moldvai magyar nyelv szótára szerkesztésének folytatása.
- Magyar–román oktatásterminológiai szótár.
- Magyar–román kulturális szótár.

* * *

IV. AZ OKTATÁS NYELVI KÉRDÉSEI

(két alprogram keretében)

1. ALPROGRAM:

Nyelv, oktatás és nyelvoktatás: problémák, kihívások, megoldási lehetőségek

A kutatás indoklása

A magyar tannyelvű oktatás fennmaradása (és ezáltal az asszimiláció lassítása) szempontjából nagyon fontos, hogy a magyar iskolák piacképes tudást nyújtsanak, hogy egyértelműen kimutatható legyen: a magyar iskolákban végzett diákok jobban érvényesülnek, mint az államnyelven tanuló magyar anyanyelvű társaik. Ehhez az is szükséges, hogy a magyar tannyelvű iskolák jó színvonalú államnyelvi és idegen nyelvi képzést biztosítsanak.

A kutatás céljai

A kutatási program révén közelebb kerülhetünk ahhoz, hogy a határon túli magyar közösségek nyelvmegtartásának egyik legfontosabb tényezője, az oktatás vonatkozásában megbízható adatokkal, ismeretekkel rendelkezünk. Ma ugyanis számos olyan alapvető kérdés van, melyekre nem ismerjük a választ. Például: milyen színvonalúak a határon túli oktatási intézmények (az adott állam többségi iskoláihoz, a magyarországi intézményekhez, illetve egymáshoz viszonyítva)? Milyen nyelvoktatási programokat alkalmaznak a kisebbségi régiók különböző oktatási intézményeiben? Milyen szemléletben és hatékonysággal folyik az anyanyelvi nevelés a kisebbségi magyar tannyelvű iskolában? Milyen eredményességgel oktatják az államnyelvet és az idegen nyelveket ezekben az intézményekben stb.

A kutatási program leírása

A Termini Kutatóhálózat partnerintézményeinek és kutatóinak kezdetől kiemelt kutatási területe a nyelv és oktatás különböző szempontú összefüggéseinek vizsgálata. A korábbi kutatási programok folytatásaként és kibővítéseként a nyelv, oktatás, nyelvvoktatás kérdéskörében e program a következő kutatási problémákra terjed ki:

- A magyar nyelv mint tantárgy tartalmi megújítása; a vernakuláris/regionális nyelvváltozatok használatának bátorítása az oktatási programokban, „nyelvjárásbarát” anyanyelvi oktatási rendszerek kidolgozása, ehhez kapcsolódó oktatási anyagok kidolgozása, beemelése az oktatási rendszerbe és a pedagógusképzésbe, -továbbképzésbe; nyelvi revitalizációs oktatási programok támogatása (módszertan, oktatási anyagok); az anyanyelvi nevelés szemléletének, módszereinek felmérése, az anyanyelvi tantervek és tankönyvek elemzése.
- A kétnyelvűsítés, nyelvvoktatás problémaköre: az egyes országok/régiók anyanyelv- és államnyelv-oktatási programjainak leírása, a várható következmények felmutatása; az államnyelv eredményes oktatását elősegítő oktatási segédanyagok kidolgozása, kétnyelvűsítési programok kidolgozása; a kétnyelvű oktatás tanulmányozásában az anyanyelv–második nyelv–idegen nyelv viszonya szocio- és pszicholingvisztikai összefüggéseinek vizsgálata; hatékony kétnyelvű szakképzési programok kidolgozása; szövegértési vizsgálatok elvégzése az egyes régiókban; az oktatás nyelvi erőforrásai, a többnyelvűség és az oktatás, a többségi nyelv elsajátítása és az anyanyelv megőrzése: a két szempont „összeegyeztetésének” esélyei és lehetőségei; a magyar mint idegen nyelv/környezeti nyelv oktatásának esélyei, lehetőségei és módszerei az egyes kisebbségi régiókban.
- A kisebbség köz-, szak- és felsőoktatás nyelvi erőforrásai, minőségbiztosítás.

Hasznosulás

A kutatás eredményei a gyakorlatban is hasznosíthatók lesznek, hiszen az elkészülő oktatási segédanyagok, tankönyvek, módszertani útmutatók, kézikönyvek közvetlenül, a háttértanulmányok, kutatási elemzések közvetve szolgálják majd a határon túli magyar nemzetrészek megmaradását, ugyanakkor a magyar kisebbségek sikeres integrációját is.

2. ALPROGRAM:

Adalék az oktatáskutatáshoz: pszicholingvisztikai vizsgálatok a szórvány körében

A kutatás indoklása

A pszicholingvisztikai háttérismeretek *hasznos kiegészítői az oktatáskutatásnak*, hiszen mind a tannyelv tervezése, az egy- vagy kétnyelvű oktatás melletti érvelés, a tankönyvek és segédanyagok nyelvezetének kialakítása, maga az osztálytermi munka, az iskolás korosztály kognitív fejlődése szempontjából fontos, hogyan és milyen nyelven éri el a tanuló a szükséges tudástartalmat: a beszéd megértését és magát a beszédprodukciónak hogyan befolyásolja a két nyelv kiterjedése és dinamikája.

A kutatás célja

Annak felderítése, hogy a szórványban élő kétnyelvűek esetében hogyan alakul a mentális lexikon elérése, valamint a megakadás-jelenségekben milyen mértékű a többségi nyelv hatása.

A kutatás leírása

A vizsgálat első fázisában régióként legalább 25–25 főt célszerű adatközlőként figyelembe venni, érdemes azonban legalább tízzel többet megkérdezni, tekintettel a használhatatlan adatokra. A javasolt korosztály: 18–20 évesek.

A vizsgálat helyszínei

- A Kárpát-medence összes régiójában a szórványterület 1–1 városa.
- A négy nagyrégióban nyelvileg homogén, illetve heterogén családi közösségekben élőknél ajánlott elvégezni a kutatást – két csoportban.
- Kontrollként megfontolandó: magyarországi nemzetiségek esetében ugyanez a hármasság (szórvány, kisebbségi anyanyelvű család, vegyes anyanyelvű család). Fontos, hogy a vizsgálatban megjelenjen az is, hogy milyen tannyelvű iskolában tanul(t) az illető.

Hasznosulás

Ennek ismeretében újabb adalékokkal gazdagodhat a tudásunk a nyelvcsere folyamatát illetően, a nyelvi kontaktusok személyi kihatásain keresztül pedig a szórványközösség egészére nézve is következtetéseket lehet levonni.